

ETICKO-FILOZOFICKÉ ASPEKTY POJMU MORÁLNA POVINNOSŤ (so zreteľom na profesiovú činnosť lekára)

LENKA BOHUNICKÁ, Ústav marxizmu-leninizmu UK, Bratislava

Súčasný výskum v oblasti marxisticko-leninskej etiky sú nerozlučne späté so zmenami, ktoré prebiehajú v našej spoločnosti v posledných dvoch desaťročiach. Budovanie rozvinutej socialistickej spoločnosti bezprostredne súvisí s formovaním osobnosti socialistického človeka, s dôrazom na jeho morálny profil. Hlboké zmeny v oblasti vedy a techniky nastoľujú množstvo otázok mravnej zodpovednosti ako aj osobnostnej svojbytnosti subjektu so zreteľom na jeho profesiové úlohy. V tejto súvislosti možno konštatovať, že jedným z najdôležitejších komponentov socialistickej, ale aj profesiovej morálky je fenomén morálnej povinnosti.

Aby však bolo možné odhaliť objektívny obsah pojmu „povinnosť“ a jeho miesto v štruktúre profesiovej morálky, je nevyhnutné vymedziť niektoré teoretické východiská o podstate morálky a jej špecifickosti, jej osobitosti vo vzťahu k iným spôsobom normatívnej regulácie správania. Vychádzajúc z myšlienok O. G. Drobnického, A. I. Titarenka, S. F. Anisimova a iných možno konštatovať, že morálka je univerzálny spôsob regulácie medziľudských vzťahov, ktorý sa prejavuje najmä v práci, v každodennom živote, v politike, vo vede, v rodine, v medziskupinových, v triednych, v medzinárodných vzťahoch atď. V tejto súvislosti O. G. Drobnickij zdôrazňuje, že „na rozdiel od zvláštnych požiadaviek, predkladaných človeku v každej z týchto oblastí, spätých so špecifikou činnosti, ... princípy morálky majú sociálne všeobecný význam a vzťahujú sa na všetkých ľudí, obsahujú v sebe to všeobecné a základné, čo tvorí kultúru medziľudských vzťahov a ukladá sa v dlhovekej skúsenosti vývoja spoločnosti ... Mravnosť odráža hlbšie vrstvy sociálno-historických podmienok bytia človeka, vyjadruje jeho bytostné potreby“ (4, s. 18).

Špecifickosť morálky sa najzreteľnejšie prejavuje v zvláštnom charaktere morálnej požiadavky. V rovine sociálno-historických subjektov morálneho vedenia a činnosti vystupuje morálna požiadavka predovšetkým ako morálna záväznosť, ktorá prijíma určenie prinútenia, (nie je teda iba vyjadrením vôle). Toto prinútenie v zmysle „žiadúceho pre všetkých iných“ v našich súvislostiach chápeme predovšetkým ako záväznosť pre samotný subjekt požiadavky. A práve špecifický charakter morálnej požiadavky vytvára kľúčový moment vnútorne protirečivej, dialektickej podstaty morálky, ktorá v sebe spája objektívne aj subjektívne, prinútenie aj slobodu vôle.

V rovine teoretických abstrakcií sa prvýkrát priblížil k chápaniu dialektického charakteru morálnej požiadavky I. Kant. Predpokladal, že mravná povinnosť je záväzná, keď je diktovaná vonkajšími požiadavkami, avšak mravná povinnosť sa stáva vnútornou mravnou slobodou, pokiaľ sa subjekt riadi mravným zákonom. Podľa Kanta podstata každej mravnej hodnoty činov spočíva v tom, že morálny zákon bezprostredne určuje vôľu, čo znamená, že „podstata každého určenia vôle mravným zákonom spočíva v tom, že sa ako slobodná vôľa určuje iba zákonom, teda nielen bez účasti citových pohnútok, ale dokonca s odmietnutím všetkých podobných pohnútok a s ovládnutím všetkých sklonov, ktoré by sa mohli rozchádzať s týmto zákonom“ (6, s. 90).

Z Kantovej koncepcie o vnútornom vzťahu k povinnosti vychádzal Kierkegaard. Podľa Kierkegaarda stúpenci pseudoetických názorov určujú etický vzťah k životu fenoménom „povinnosť“ chápu pod touto povinnosťou rôzne vonkajšie každodenné vzťahy. Avšak podľa Kierkegaarda „život, venovaný takémuto druhu povinností sa zdá ľuďom nezaujímavý a nudný ... Skutočný etický názor na život nevyžaduje od človeka vyplniť vonkajšiu, ale vnútornú povinnosť, mravnú povinnosť k sebe samému, k svojej duši, ktorú nemá zahubiť, ale získať“ (7, s. 330—331). Treba však zdôrazniť, že na rozdiel od Kanta, podľa ktorého jednotlivec podriaďuje svoju vôľu objektívnej (vonkajšej) zákonitosti, prijímajúc ju ako vnútorný mravný zákon, u Kierkegaarda vytvára jednotlivec mravný zákon tým, že si „volí“ svoje „ja“.

Gnozeologický pokrok v riešení otázky morálnej povinnosti zaznamenala až marxisticko-leninská etika, podľa ktorej normy morálky ako aj práva vyjadrujú jednak spoločenskú nevyhnutnosť historického vývinu a ďalej aj vôľu a záujmy určitej triedy. Podľa Marxa: „... spoločnosť nezávisí od zákona ... Naopak, zákon musí závisieť od spoločnosti, musí byť výrazom jej spoločných záujmov a potrieb, vyplývajúcich z daného materiálneho spôsobu výroby“ (10, s. 246).

Otázka o konkrétnom normatívnom obsahu ideálov a princípov morálky, o tom čo považovať za dobro, spravodlivosť, morálnu povinnosť človeka atď., sa riešila a rieši v boji medzi rôznymi triedami a spoločenskými systémami morálky. F. Engels zdôrazňoval, že „každá trieda, dokonca každé povolanie má svoju vlastnú morálku“ (5, s. 262).

Avšak pôsobením niektorých všeobecných zákonitostí spoločenského vývinu vznikajú v štruktúre mravného vedomia v jeho všeobecnom obsahu uzlové pojmy morálky, akými sú napr. norma alebo povinnosť, ktoré sú vlastné každému rozvinutému morálnemu systému. Tieto pojmy vytvárajú významovú jednotu a logický zdroj historického pohybu mravného vedomia. Rozličné javy mravného vedomia, ktoré vyjadrujú rôzne modifikácie morálnych požiadaviek na človeka, majú všeobecný charakter (čo dáva možnosť určiť ich ako morálne a odlíšiť ich od normatívnych regulátorov iného druhu).

Špecifickým určením morálnej požiadavky (napr. aj podľa Drobnického) je jej *všeobecný význam* (požiadavka vzťahujúca sa na jednotlivca v konkrétnej situácii by bola záväzná aj v prípade iného človeka nachádzajúceho sa v tejto situácii); jej *objektívny charakter*, (v tom zmysle, že nie je založená na výnimačnej autorite jednotlivca, ktorý ju predpokladá); ďalej, že je *subjekt-objektovej* povahy (funkcia nositeľa a šíriteľa mravného zákona je v princípe totožná s funkciou vykonávateľa tej istej požiadavky); — má určenie „*slobodnej vôle*“ (t. j. je vyjadrením relatívnej autonómnosti jednotlivca, jeho osobnej zodpovednosti za správanie) a napokon môže mať aj „ideálny“ charakter (kladného alebo záporného hodnotenia).

Špecifickosť morálky je predovšetkým v jej funkcii regulovať správanie a konanie jednotlivcov ako aj ich vzťahy, do ktorých v procese vzájomnej súčinnosti vstupujú. V morálke sa odrážajú potreby a záujmy jednotlivcov i spoločnosti, ako aj konflikty, ktoré v spoločnosti vznikajú. Morálna norma, teda to, čo je žiadúce, potom vystupuje ako zmysluplný spôsob konania. Avšak podstata morálneho donútenia je taká, že „dokonca“ aj vtedy, keď si morálne vedomie začína uvedomovať účelnosť a užitočnosť určitých princípov pre existenciu ľudskej spoločnosti (takmer vždy v určitej jej forme, t. j. z tej alebo

onej triednej pozície) sa táto racionálne pochopená súvislosť včleňuje do širšej podstaty o „poslaní“ spoločnosti a človeka, o tom, čo je pre nich žiaduce a „náležité“. Teda objektívne daná potreba človeka a jeho spoločenského života vystupuje v morálnom vedomí v najvšeobecnejšej forme ako povinnosť, a nie ako myšlienka o blahu čohokoľvek pre človeka“ (3, s. 472).

Najvýraznejšie možno špecifické určenie morálnej povinnosti identifikovať najmä v oblasti profesiovej etiky, v ktorej fenomén morálnej povinnosti právom možno považovať za jeden z centrálnych pojmov. Jej obsahom je zvláštny charakter morálnej záväznosti v podmienkach profesiovej činnosti, v ktorej sa konštituuje fenomén vedomia. V tejto súvislosti sa žiada upozorniť na to, že morálnu povinnosť ako morálny fenomén nemožno stotožňovať s technickými normami profesiovej činnosti, ktoré sú orientované na dosiahnutie konkrétnych výsledkov v konkrétnych prípadoch a ktoré zohľadňujú vždy špecializované situačno-účelové úlohy.

Otázkou vymedzenia profesiovej morálnej povinnosti sa v súčasnosti zaoberajú najmä sovietski autori. Jedným z nich je aj D. P. Kotov, ktorý zdôrazňuje, že profesiové mravné normy, určujúce špecifiku jednotlivých druhov profesiovej morálnej povinnosti, kladú na predstaviteľov tej či inej profesie dopĺňujúce morálne povinnosti, ktoré vyjadrujú požiadavky zo strany socialistickej spoločnosti. „Preto má v profesiovej morálke význam profesiová morálna povinnosť zahrnujúca nielen všeobecne prijaté morálne požiadavky, ale aj požiadavky pre druhé profesie indiferentné. Práve profesiová morálna povinnosť v mnohom určuje konkrétne vyplnenie mravných požiadaviek predstaviteľmi tých či iných profesií a koncentruje v sebe zvláštne mravné pravidlá a obyčaje, návyky a morálne dispozície, hodnotenia a cty, zamerania a orientácie „profesionálov“, ktoré sa prejavujú jednak vo vzťahu k spoločnosti, jednak vo vzťahu k objektu pracovnej činnosti, vo vzájomných kolegiálnych vzťahoch, vo vzťahu k sebe samému (9, s. 12).

Na rozdiel od „dobra“ a „ideálu“ je mravná povinnosť teda vždy konkrétne a pochopiteľná. Je úzko spätá s konkrétnym správaním jednotlivca a je najdôležitejšou osobnostnou (subjektívnou) formou vyjadrenia morálnych požiadaviek, ktoré súvisia s takými kategóriami ako zodpovednosť, svedomie, statočnosť, čestnosť a iné.

O. G. Drobnickij opodstatnene vymedzil mravnú povinnosť, zodpovednosť a svedomie ako zvláštnu skupinu pojmov. Normy, princípy, ideály, pojmy dobra a spravodlivosti môžu byť v mysli jednotlivca obohatené aj individuálnym zmyslom, ale problémy mravnej povinnosti, zodpovednosti a svedomia sa riešia nielen v rovine individuálneho, ale aj spoločenského vedomia. Tvoria zvláštnu skupinu preto, že príkazy a hodnotenia v nich vyjadrené sa obracajú nie na ľubovoľného človeka, ale na určitú osobu, resp. na skupinu osôb, alebo širší subjekt, ktorý má svoje zvláštnosti (vzhladom na triedu, národnosť atď.). V tejto skupine kategórií sú vyjadrené všeobecne záväzné sociálne požiadavky, ktoré vystupujú ako zvláštna úloha určitého konkrétneho subjektu. V týchto kategóriách vystupuje činná osoba nielen ako objekt hodnotenia, ktorý v sebe spredmetňuje mravnú požiadavku, ale zároveň ako subjekt — autor tejto požiadavky. Máme na mysli takú požiadavku subjektu k sebe samému, ktorá sa konštituuje ako vnútorný základ motivácie jeho činnosti zameranej napr. na realizáciu ideí spravodlivosti vystupujúcej ako životný cieľ.

Tu sa formulácia kategorického imperatívu „všetci musia“ mení na for-

muláciu „ja musím“ alebo „ja nemôžem inak“. Mravnú povinnosť ako zložitú etickú kategóriu treba rozlíšiť od pojmu povinnosti, ktorý v sebe skrýva bežné formy ľudskej súčinnosti (nemožno napr. pokladať plnenie každodenných úloh za plnenie mravnej povinnosti, ktorá vyjadruje vyššiu formu eticky kvalifikovaného činu).

V kategórii mravnej povinnosti je obsiahnutá zmena požiadavky vo všeobecnom význame ako príkaz, ktorý má zmysel vo vzťahu ku konkrétnemu človeku a k tým podmienkam, v ktorých sa nachádza.

V tejto súvislosti morálna povinnosť napr. lekára označuje premenu požiadaviek všeobecného významu profesiovej povinnosti na požiadavky, ktoré majú zmysel vo vzťahu k jednotlivému lekárovi, a tým špecifickým podmienkam, ktoré charakterizujú jeho činnosť.

V aspekte morálnej motivácie problém psychologických mechanizmov realizácie morálnej povinnosti vystupuje ako problém formovania žiadúceho motívu. Patričný motív je druhoradou požiadavkou vo vzťahu k požiadavkám vonkajšej nevyhnutnosti určitého konania a vo vedomí jednotlivca nemusí vždy vystupovať ako „cit pre povinnosť“. Môže sa pohybovať od sebaпрinútenia až k požadovanej možnosti realizovať svoje schopnosti. Vnútoraná motivácia založená na slobode vôle, ktorá tvorí základ realizácie morálnej povinnosti, vyjadruje schopnosť človeka regulovať svoje správanie nielen na základe vonkajších regulátorov, ale aj „zvnútra“. Subjekt morálnej povinnosti demonštruje túto morálnu vlastnosť svojou schopnosťou prekročiť hranice lokálno-empirických, vnútrogrupinových vzťahov. Ako v tejto súvislosti konštatuje O. G. Drobnickij: „Človek sa musí vždy povzniesť aj na úroveň požiadaviek, ktoré sa naňho kladú [to znamená musí mať ‚slobodnú vôľu‘, byť osobne zodpovedný, uvedomelý, samostatný, rozumný, atď.], a to nezávisle od jeho momentálnej psychickej konštitúcie, stavby vedomia, sformovanej na základe predchádzajúcich skúseností. Inými slovami, povinnosť v morálke nepramení zo skutočnej schopnosti a sklonu, zo stavu vedomia a naladenosti človeka, ale naopak, táto schopnosť a disponovanosť musia v sebe stelesniť príkazy mravnosti: od človeka sa môže požadovať, aby sa stal iným, aby splnil svoju povinnosť“ [3, s. 372).

* * *

Psychologické mechanizmy realizácie mravnej povinnosti zabezpečujú formovanie morálnych schopností človeka a vyjadrujú tvorivý charakter samej mravnosti. V tomto zmysle psychologické mechanizmy napr. lekárskej povinnosti, pokiaľ ju analyzujeme ako morálny jav, nemožno redukovať na určitý psychický nátlak, prinútenie, nakoľko nie vždy predstavujú určitú dispozíciu. Tieto mechanizmy predstavujú z hľadiska špecifiky mravnej motivácie v podstate to, čo vyjadruje tvorivý charakter samotnej práce lekára, humanistické zacielenie činnosti, vnútorná určenosť osobného záujmu a vývinu v procese profesiovej činnosti lekára.

Morálna povinnosť lekára je subjektívnym výrazom objektívnej nevyhnutnosti, ktorý je skrytý v psychologickojej forme v špecifických podmienkach lekárskej činnosti. Zároveň však je morálnou slobodou subjektu povinnosti. Pojem lekárskej mravnej povinnosti v profesiovej etike umožňuje postihnúť dialektiku „vnútornej“ a „vonkajšej“ determinácie činnosti lekára ako subjektu morálky, ktorý sa nachádza v zvláštnych profesiových podmienkach.

Profesiová etika ako aplikačná rovina etickej vedy sa vo svojom výskume profesiovej morálky a mravnej povinnosti ako jej centrálneho fenoménu musí opierať o empirické fakty (psychológie a sociálnej psychológie, sociológie). Pojem „morálna povinnosť lekára všeobecne“ je abstrakciou, ktorej obsahom sú všeobecné lekárske normy, obsiahnuté v rôznych kódexoch lekárskej etiky. Odhalenie konkrétného obsahu morálnej povinnosti lekára v socialistickej spoločnosti je späté s dvoma vzájomne sa stretávajúcimi tendenciami poznania v rámci profesiovej etiky: z jednej strany je to tendencia konkretizácie všeobecne etických predstáv o povinnosti v rámci lekárskej činnosti, z druhej strany — analýza typických situácií lekárskej činnosti a konkrétnych foriem prejavu morálnej povinnosti lekára, mechanizmov „interiorizácie“ povinnosti, závislosti medzi charakterom vyplnenia mravnej povinnosti a štruktúrou osobnosti, jej vnútornou zacielenosťou, systémom hodnotových orientácií atď. Preto skúmanie fenoménu lekárskej mravnej povinnosti vyžaduje zároveň so znalosťou špecifiky lekárskej činnosti aj interdisciplinárnu syntézu etiky a psychológie a iných vedných disciplín.

Interdisciplinárny prístup k problému lekárskej morálnej povinnosti dovoľuje interpretovať ju v kontexte uvedomelého a podvedomého, racionálneho a emocionálneho. V takejto rovine skúmania možno zistiť, že kodifikované mravné normy lekárskej povinnosti nemajú vždy charakter presne sformovaných noriem v sfére uvedomelého. Sociologické a psychologické výskumy každodenného vedomia jednoznačne konštatujú, že vo vedomí človeka nie sú presne sformované sociálne normy; na základe špecifických metód a metodík, spätých s rozšírením poľa vedomia, možno post factum odhaliť určité normy, ktoré človek môže zhodnotiť, uvedomiť si ich až po uskutočnení činnosti. Preto „predkladanie“ všeobecných noriem lekárskej povinnosti (z morálneho aspektu) individuálneho vedomia je osobitným problémom. Sovietska autorka M. I. Bobneva uvádza, že je nevyhnutný diferencovanejší prístup k „obsahu“ vedomia: totiž je známy fakt, získaný pri skúmaní správania vybočujúceho z bežnej normy späť s fenoménom „podvojného poznania“ — osvojenia si noriem vo vzťahu k osobnej situácii. Tento fakt demonštruje rozštiepenie dvoch úrovní obsahu vedomia: obsahu „individuálneho vedomia ako odrazu elementov spoločenského vedomia a obsahu osobnostného vedomia“ [1, s. 104].

Je zrejmé, že skutočne morálna funkcia lekárskej povinnosti ako motivačného mechanizmu lekárskej činnosti nemôže byť redukovaná na prosté „prenesenie“ spoločenských noriem lekárskej morálky do roviny individuálneho vedomia. K jej uskutočneniu je potrebný prechod od uvedomelej sféry osobnostného vedomia, účasť motivačných mechanizmov v štruktúrnej osobnostnej organizácii vedomia a ich prerod na štruktúrny faktor osobnosti, zapojenie do obsahu subjektívneho sveta osobnosti. Iba prostredníctvom štrukturálnej prestavby fenomenálneho poľa vedomia a zároveň aj motivačno-stimulačného a hodnotiaceho systému osobnosti môže sa stať morálna povinnosť lekára ako sociálna norma profesiovej morálky morálnym regulátorom konkrétneho správania lekára. „Práve v tom prípade vzniká možnosť rozšírenia sféry uvedomenia si seba samého, formovania procesov v mravných a hodnotových kritériách a taktiež formovania a prejavu v týchto procesoch skutočnej aktivity osobnosti (zostávajúcej pri osvojovaní si noriem ako poznatkov iba príjemcom a zberateľom normatívnej informácie“ [1, s. 120].

Pre profesiovú morálku lekárskej činnosti má zvláštny význam vzťah ra-

cionálneho a emocionálneho v súvislosti so zameraním správania. Možno súhlasiť s A. P. Skripnikom, ktorý píše: „hlúposť a slaboštvá nepredstavujú neobyčajné zlo, nakoľko možnosť získať ich zostáva otvorená pre človeka do hlbokéj staroby. Pri nedostatočnom vývine emocionálnej sféry osobnosť zostáva morálne mŕtva, aj keď má dokonca jasný rozum a železnú vôľu“ (12, s. 62). Preto sú narušenia emocionálnej sféry regulácie lekárskej činnosti vedúce k morálnej disharmónii rozvoja osobnosti lekára najnebezpečnejšie v profesionálnom vzťahu, nakoľko lekár je charakterom svojej činnosti spätý s takými silnými ľudskými emóciami ako je bolesť, strach atď. Je samozrejmé, že morálnou povinnosťou lekára nie je prežívať tie isté emócie ako jeho pacient, ale musí mať na zreteli to, že tieto emócie patria k podmienkam jeho činnosti a majú pre ňu význam. Emocionálny rozvoj lekára je jednou z podmienok efektívnosti jeho činnosti, emócie majú dôležitú úlohu vo sfére jeho stimulačných mechanizmov. Treba však zdôrazniť, že pri proporcionálnom rozvoji emocionálnej a racionálnej sféry má prioritné postavenie v celkovom zameraní správania racionálna sféra.

Harmónia emocionálneho a racionálneho je nevyhnutnou podmienkou realizácie morálnej povinnosti lekára aj preto, že predmetom jeho činnosti je nielen chorý človek, pacient, ale aj to, prečo sa táto činnosť uskutočňuje — zdravie človeka. Pri takomto prístupe sa práca lekára neobmedzuje iba na liečenie, a preto aj obsah morálnej povinnosti lekára odráža predmetný obsah profesiovej činnosti. Stimuluje k aktivite pri zachovaní zdravia, profylaxii chorôb, pri dodržiavaní zdravého spôsobu života atď. Mravný obsah lekárskej povinnosti je oveľa širší ako povinnosť lekára ako špecialistu v procese liečenia.

Pojem morálnej povinnosti lekára je spätý so zameranosťou osobnosti. „Zameranosť osobnosti — to je dialektická jednota jeho túžob, potrieb, záujmov“ (11, s. 23). Je určovaná systémom hodnotových orientácií a typom najvyššej hodnoty, ktorá ovplyvňuje smer činnosti osobnosti. Zacielenie osobnosti v spojení s jej charakterom tvorí životnú pozíciu osobnosti. Formovanie morálnych postojov ako kľúčových hodnôt činnosti lekára je centrálnym problémom procesu profesiovej mravnej výchovy na lekárskech fakultách. Treba zdôrazniť, že sociálna výchova, rozvoj a normatívna prestavba motivačného systému osobnosti budúceho lekára sa nezakladajú iba na osvojení si noriem lekárskej etiky, ale aj na osvojení si podmienok komunikácie a vzájomného pôsobenia v rôznych situáciách profesiovej činnosti.

Proces formovania morálnych návykov je jedným z dôležitých momentov výchovy osobnosti. Stojí v centre pozornosti nielen filozofov, ale aj psychológov. Väčšina filozofov analyzuje proces formovania morálnych návykov v súvislosti s požiadavkami spoločenskej povinnosti. K vyplneniu morálnej povinnosti je vždy nevyhnutné, aby vedomie bolo podrobené návykom morálneho správania. Práve návyk správneho správania tvorí základ pre výchovu citu a uvedomenia si mravnej povinnosti. Bez získania návyku nie je možné uvedomele splniť svoju mravnú povinnosť.

Návyk je úzko spätý s potrebami a osobnými záujmami jednotlivca, dáva možnosť uskutočniť človeku jeho ciele. Keď si človek uvedomuje svoju mravnú možnosť, ale chýba mu zodpovedajúci návyk potrebného správania, nevie si svedomite plniť svoju mravnú povinnosť, napriek tomu, že si ju uvedomuje.

V subjektívnom chápaní je návyk súčasťou vedomia mravnej povinnosti.

Treba však rozlišovať proces získania návyku a jeho účasť v praktickej činnosti. Je nevyhnutná stála aktívna účasť vedomia v analýze konkrétnej situácie. Návyk má vzťah nielen k elementárnym pravidlám správania, ale môže charakterizovať schopnosť uskutočňovať činnosť v súhlase s konkrétnymi požiadavkami mravnej povinnosti, s vysokými morálnymi princípmi. V. I. Lenin mnohokrát zdôrazňoval úlohu vychovávať k návyku ku komunistickému vzťahu k práci, ktorý je jedným zo základných princípov komunistickej morálky, spoločenskej povinnosti. Proces pretvorenia lekárskej povinnosti ako sociálnej normy profesiovej morálky lekára na morálnu kvalitu osobnosti lekára, na istý druh morálneho návyku je spojený s výchovou takých osobnostných kvalít lekára, akými sú odborné vedomosti a skúsenosti, všeobecná kultúra, humanistické hodnotové orientácie a prednosti, profesiovo-tvorivé schopnosti, profesiová komunikatívnosť, atď.

Morálny aspekt lekárskej povinnosti sa nedá odlúčiť od pojmov svedomia a morálnej zodpovednosti lekára. Kategória zodpovednosti vo svojom objektívnom obsahu načrtáva hranice morálnej povinnosti (do akej miery zodpovedám za uskutočnenie alebo neuskutočnenie, ktoré bolo zapríčinené mojím konaním alebo jeho neuskutočnením). Táto miera sa určuje v závislosti od reálnej schopnosti daného človeka vykonávať svoju povinnosť v existujúcich podmienkach (vrátane vonkajších faktorov a jeho subjektívnej schopnosti konať). V tejto súvislosti sa potom problém slobody vôle konkretizuje na kritérium záväznosti [4, s. 62]. Morálna zodpovednosť nie je mechanizmus vonkajšej kontroly, ale sebakontroly, sebaregulácie, resp. sebadeterminácie a je spojená s takými fenoménami ako morálne sebahodnotenie, hrdosť, dôstojnosť, pocit viny a hanby. Zodpovednosť nežiada od človeka iba riadiť sa potrebným motívom, ale aj dodatočne naprávať svoje správanie prostredníctvom sebahodnotenia. Preto je svedomie vyjadrením najrozvinutejšej schopnosti osobnosti kontrolovať v rámci morálky svoje správanie. Keďže je svedomie výsledkom najhlbšej „interiorizácie“ mravných nárokov a požiadaviek na človeka, „spolu s tým predstavuje akoby návrat osobného vedomia na objektívne stanovisko“ [4, s. 68].

Obsah osobnej zodpovednosti a svedomia konkretizujú vzťahy morálnej zodpovednosti. Ako upozorňuje A. I. Titarenko, „povinnosť“ sa nedá predstaviť bez rozvoja morálnej reflexie, sebaanalýzy a morálneho sebahodnotenia“ [13, s. 135]. Osobitosti normatívnej regulácie lekárskej činnosti sú také, ako v žiadnej inej profesii, aj tá najmenšia chyba nadobúda veľký význam, a to vo veľkej miere zvyšuje úlohu osobnej zodpovednosti lekára za svoje konanie. Osobitosti lekárskej činnosti podmieňujú taktiež nerozlučnú spojitosť právneho a morálneho aspektu zaodpovednosti — „často ich ťažko presne rozhraničiť“ [8, s. 3]. Avšak profesiová etika rozlišuje morálnu a právnu zodpovednosť. „Ak právo vo vzťahu k človeku je silou vonkajšieho prinútenia, potom morálna zodpovednosť je zodpovednosť nielen pred druhými, ale aj pred samým sebou, pred svojim svedomím. Pred trestajúcou rukou zákona človek niekedy môže ujsť, pred rozsudkom svedomia sa ujsť nedá, nie je kam. Morálka ukazuje nielen na to, čo by bolo dobré robiť, je nielen prekážkou zla, ale je aj istým katalyzátorom dobrých skutkov. To má osobitný význam pre lekársku činnosť, kde je právna kontrola často neúčinná, a vtedy ostáva len jedna kontrola — kontrola svedomia“ [2, s. 16].

Regulatívno-normatívny význam morálnych aspektov lekárskej povinnosti

prudko rastie v spojitosti s novými úspechmi lekárskej vedy a techniky, so vznikom extraordinárnych situácií, ktorých regulácia zatiaľ nie je zakotvená právne.

Posledné desaťročia sa možnosti medicíny, ktoré boli dlhý čas ohraničené klasickými liečebnými metódami preverenými storočnou praxou podstatne rozšírili: sú to transplantácie a operácie — zmeny pohlavia transsexuálov a heterosexuálov, zásahy do reprodukcie ľudského rodu, stereotaktické operácie atď. Nové liečebné metódy vyzvali početné diskusie filozofického, etického, sociologického a náboženského charakteru. Súčasné právo sa ukázalo ešte nepripraveným na optimálnu reguláciu súčasnej praxe. Najmä v týchto súvislostiach vzrastá význam morálneho faktoru skoncentrovaného do fenoménu morálnej povinnosti, ktorá má v systéme profesiovej morálky centrálnu postavenie. Tento význam získava nielen preto, že je v nej jasne vyjadrený normatívny charakter, ktorý sa prejavuje v špecifických mravných požiadavkách na predstaviteľov určitých profesií, ale aj preto, že profesiová mravná povinnosť pôsobí ako mocný stimul, ako kladná motivácia profesiovej činnosti, ktorá vyžaduje uvedomelý tvorivý prístup k práci.

LITERATÚRA

1. BOBNEVA, M. I.: *Sociaľnyje normy i regulacija povedenija*. Moskva 1978.
2. ČEBOTAREVA, E. P.: *Vračebnaja etika*. Moskva 1970.
3. DROBNICKIJ, O. G.: *Pojem morálky*. Bratislava 1980.
4. DROBNICKIJ, O. G.: *Problemy nraštvennosti*. Moskva 1977.
5. ENGELS, F.: *Ludwig Feuerbach a zavŕšenie nemeckej klasickej filozofie*. In: Marx, K. — Engels, F.: *Vybrané spisy*. Zv. 5, Bratislava 1978.
6. KANT, I.: *Kritik der praktischen Vernunft*. Leipzig 1978.
7. KIERKEGAARD, S.: *Naslaždenije i dolg*. Moskva 1894.
8. KONCEVIČ, I. A.: *Dolg i otvetstvennosť vrača: sudebno medicinskije aspekty*. Kyjev 1983.
9. KOTOV, D. P.: *Profesionalnyj dolg*. Moskva 1979.
10. MARX, K.: *Proces proti Porýnskému krajskému výboru demokratov*. In: Marx, K. — Engels, F.: *Vybrané spisy*. Zv. 1, Bratislava 1977.
11. *Nraštvennaja žizň čeloveka: iskanija, pozicii, postupky*. Moskva 1979.
12. SKRIPNIK, A. P.: *O garmonii i disgarmonii osnovnyh urovnej moraľnoj regulacij povedenija*. In: *Emocionalnoje i racionalnoje v morali*. Moskva 1983.
13. TITARENKO, A. I.: *Struktury nraštvennogo soznanija*. Moskva 1974.